

УДК 821.161.2Кобилянська+159.91

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-211-12>

СОМАТИЧНІ МАРКЕРИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОРТРЕТУ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ (НА МАТЕРІАЛІ МАЛОЇ ПРОЗИ)

SOMATIC MARKERS OF THE PSYCHOLOGICAL PORTRAIT OF OLGA KOBYLIANSKA (BASED ON SHORT PROSE MATERIAL)

Михида С. П.,

orcid.org/0000-0002-0921-0819

Scopus-Author ID: 57215592630

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри української філології та журналістики

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Замороз Є. О.

викладач англійської мови

ChillEng school, м. Харків

У статті досліджено соматичні маркери психологічного портрету Ольги Кобилянської на основі малої прози, зокрема, новел «Некультурна», «Природа», «Impromptu phantasie», «Valse melancolique» та мемуарів. Наукова новизна виявилася в розкритті зв'язку між тілесним і духовним у мегатексті письменниці, що відкриває нові аспекти її художньої саморефлексії. Застосування психопоетикального підходу дозволяє проаналізувати автобіографічний та психоавтобіографічний матеріал через призму класичних та сучасних психологічних теорій, що корелюють із літературознавчими прийомами.

Стаття обґрунтовує, що тілесні маркери, представлені у творах письменниці, виступають символами глибоких психічних станів, розширюючи традиційне уявлення про її літературну спадщину. Авторка систематично актуалізує фізичні вияви переживань героїв, що сумірні з її психоемоційною сферою. На матеріалі описів зовнішності та соматичних станів авторка новел підкреслює інтроспективну природу характерів персонажів, які часто відтворюють особистісні риси самої письменниці.

Особливу увагу приділено використанню фізіогномічних методів аналізу, зокрема теорії Ернста Кречмера, яка дозволяє увиразнити залежність між статурою та характером. На основі мемуарних описів, світлин та образів героїнь творів підкреслено астеничний тип тілесності Ольги Кобилянської, що зумовлює шизотимічні риси характеру: інтроспективність, емоційну стриманість, чутливість до рефлексії та дистанційованість від соціуму.

Результати дослідження дозволяють краще визначити психологічні аспекти творчості Ольги Кобилянської, зокрема роль тілесного досвіду у формуванні авторського художнього світу. Це відкриває нові можливості для подальшого інтердисциплінарного аналізу її доробку.

Ключові слова: О. Кобилянська, особистість письменника, психопоетика, тілесність, психосоматика, характер, темперамент, модерний дискурс, неоромантизм.

The article examines the somatic markers of Olga Kobyljanska's psychological portrait based on her short fiction, in particular, the novels «Uncultured», «Nature», «Impromptu phantasie», «Valse melancolique», and her memoirs. The scientific novelty was revealed in the disclosure of the connection between the corporeal and the spiritual in the writer's megatext, which opens up new aspects of her artistic self-reflection. The application of the psycho-poetic approach allows us to analyze autobiographical and psycho-autobiographical material through the prism of classical and modern psychological theories that correlate with literary techniques.

The article substantiates that the bodily markers presented in the writer's works are symbols of deep mental states, expanding the traditional understanding of her literary heritage. The author systematically actualizes the physical manifestations of the characters' experiences, which are commensurate with her psycho-emotional sphere. The author of the short stories emphasizes the introspective nature of the characters' characters, who often reproduce the personal traits of the writer herself, using descriptions of their appearance and somatic states.

Particular attention is paid to the use of physiognomic methods of analysis, in particular the theory of Ernst Kretschmer, which allows to emphasize the relationship between physique and character. On the basis of memoir descriptions, photographs, and images of the heroines of the works, the author emphasizes the asthenic type of Olha Kobyljanska's physicality, which determines schizotypal character traits: introspection, emotional restraint, sensitivity to reflection, and distance from society.

The results of the study allow us to better define the psychological aspects of Olha Kobyljanska's work, in particular the role of bodily experience in shaping the author's artistic world. This opens up new opportunities for further interdisciplinary analysis of her work.

Key words: O. Kobyljanska, writer's personality, psychopoetics, corporeality, psychosomatics, character, temperament, modern discourse, neo-romanticism.

Актуальність дослідження. Концептуальне прийняття нероздільності змісту й форми в теоретичному розумінні мистецьких явищ та духовного й тілесного – в осягненні особистості їхніх авторів дає змогу ще раз наблизити здобутки психології та літературознавства. Цього разу – задля глибшого розуміння художнього світу Ольги Кобилянської та, за її ж баченням, «ніжної, мов мімоза» душі, що знайшла свій відбиток у творчості. Такий психопоетикальний підхід, а саме про цю літературознавчу концепцію йдеться, зумовлений кореляцією соматичного й психічного в результатах її творчої діяльності. О. Кобилянська неодноразово ставала суб'єктом наших досліджень, але заявлений у назві статті кут зору видається достатньо показовим, а результат бачиться достатньо продуктивним задля глибшого проникнення в поетику письменниці, відкриття нових граней її творчої саморефлексії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість і біографія О. Кобилянської понад століття не зникають із поля зору дослідників. Різна міра зацікавленості й варіативні аспекти доробку визначалися духом часу, тенденційністю політичних режимів, орієнтацією на можливість використання з поставленою метою. І це попри відсутність власне тенденційності в доробку письменниці. Хіба що це стосувалося гендерних позицій, та й ті об'єктивувалися в художньому полі. В останні три десятиліття естетичний аналіз творчості О. Кобилянської домінує в дослідницькому середовищі, а зосередження на особистісних характеристиках авторки, її психосвіті спостерігається в працях В. Агеєвої, Н. Зборовської, Т. Гундорової, Г. Левченко, Л. Левчук, С. Павличко та ін.

Мета дослідження: осягнути особливості кореляції тілесного, духовного і естетичного в художньому світі О. Кобилянської, зосередившись на соматичних маркерах психологічного портрету письменниці, що оприявлені в малій прозі, зокрема, у новелах «Некультурна», «Природа», «Impromptu phantasie», «Valse melancolique».

Виклад основного матеріалу дослідження. Осмислюючи природу появи тих чи тих образів у творчості письменника, пояснюючи витoki творчості раз у раз продовжуємо натикатися на різночитання / різнорозуміння суб'єкта, про якого говоримо / пишемо. Приймаємо за вихідне поняття «особистість письменника», яке, корелюючи з поняттям «автор», власне «письменник», «образ автора», найповніше виявляє сутність психо- і соматосвіту (вводимо це поняття на позначення характеристик тілесного) носія художності, адже «особистість» першопочатково є категорією психології, від витоків використовується психопоетикою, і «визначає сукупно психофізіологічну іпостась носія художності – темперамент, характер, спрямованість, психоемоційну сферу, індивідуальне та колективне підсвідоме» [1, с. 59]. Додамо до цього міркування О. Овчарук, котра зауважує, що попри значну кількість різних характеристик та визначень понять «особистість», найбільш значущими можемо виділити такі: «по-перше, під особистістю та індивідом розуміють унікальну, неповторну грань людини. Друга характеристика особистості задається її соціально-культурним виміром. Найбільш специфічною можна вважати третю характеристику особистості, а саме – особистість – це те, що передбачає самоусвідомлення, самовизначення, конституювання власного життя» [2, с. 27].

Художній світ Ольги Кобилянської сформовано на перетині традицій європейського модернізму та глибокої уваги до сутнісних особливостей української культури. Її літературна спадщина багато в чому виростає з потреби осмислення особистісного через метафізичне й тілесне. Це знаходить своє відображення у формах художньої нарації, які вона використовує, часто звертаючись до проблеми людського «я» у тісному зв'язку з природою, культурою, ідеалами своєї епохи.

Загальновідомими стали епітети, якими вияскравлюють О. Кобилянську, називаючи: «гірською орлицею» за горде серце; «пишною трояндою в саду української літератури» за яскраву метафоричність бачення; «екзотичною квіткою» за оригінальність і унікальність. А загалом її особистість, в усіх іпостасях: «емоційна, естетична, морально-етична, мистецька, соціальна – великою мірою відповідає духові часу, що поривався *ins Blaue*» [3, с. 292].

Усі ці характеристики більшою мірою стосуються сфери власне психічного. Поставивши перед собою завдання реконструювати соматичні аспекти психологічного портрету письменниці, зауважимо неоціненне багатство мегатексту письменниці. Неминуче це приводить до необхідності розуміння відмінності автобіографічного і психоавтобіографічного матеріалів, які він містить. Познайомившись зі щоденниками, епістолярієм, автобіографіями письменниці, занурюючись у її твори, ще і ще раз переконуємося, що О. Кобилянська «в усіх без винятку мемуарних жанрах і переважній більшості текстів артикулювала такий унікальний матеріал психоавтобіографічного плану, що представники сучасної науки про мистецтво слова, дослідження котрих спрямовані на розкриття психологічних основ літературного твору та психологічних аспектів буття автора, просто не могли не скористатися тим, що фактично лежало на поверхні» [3, с. 294].

Основним матеріалом, який сприятиме якісному та об'єктивному осмисленню окремих свідомих аспектів письменниці є мегатекст, зокрема мемуаристика та художній текст. При цьому зауважуємо, що «якщо перше джерело (мемуаристика) задовольняє вимоги і психоаналітичного і класичною літературно-портретного аналізу, то друге (текст) – легітимне з огляду на відтворення психоструктури автора переважно за умови модерного письма» [4].

Зазначимо, що ще Аристотель визначає фізіогноміку як «розпізнавання природних і набутих душевних властивостей, які впливають на зовнішні прояви людини. Назвавши цю концепцію наукою про ознаки, Аристотель пропонує звертати увагу на тілесні рухи, конституцію, колір, вираз обличчя, волохатість, голос, м'ясистість, а також загальний вигляд тіла. Виходячи з єдності усіх цих ознак, Аристотель встановлює фізіогномічні риси здібних і тупих, безсромних і скромних, мужніх і боязких, доброзичливих і похмурих, гнівливих і лагідних людей тощо» [5, с. 48].

Такий погляд на взаємозв'язок зовнішності та психіки особистості важливий і для психопоетики. Аналіз взаємозв'язку зовнішності та характеру письменника уже був здійснений Я. Даценко у дисертації «Психопоетика творчості Григора Тютюнника». Дослідниця зазначає, що «у психології доведено факт взаємозалежності між зовнішністю людини та особливостями її психоструктури. За зовнішніми ознаками людини можна не лише встановити тип захворювання (як традиційно вважали), а й визначити психологічні характеристики особистості, дізнатися про її професію, хобі» [6, с. 7].

Додамо до цього: *тощо*. Адже соматосвіт мисткині доволі унікальний і є чудовим матеріалом для осмислення й трактування. Її творчість характеризується складними та різнобічними образами, у тому числі такими, що указують на психосоматичні рефлексії та стан авторки. А спогади про О. Кобилянську дають змогу візуалізувати особливості її зовнішності. Зокрема, Михайлина Рощкевич-Іванцева (особисто познайомилась із письменницею у 1889 році в домі Наталії Кобринської в Болехові) згадує, що письменниця «була більш ніж середнього росту, брюнетка, худорлява, струнка, трималася рівно, говорила рівним, лагідним, притишеним голосом. Була вразлива, ніжна, в поведінці елегантна» [7]. Українська письменниця, журналістка,

редакторка і видавчиня, феміністка та культурно-освітня діячка О. Кисілевська писала у спогадах: «На її смаглявому, стягломому обличчі, обрамованому на висках легко посрібленим, гладко причесаним, з розділом по середині, волосом, грала тепла, привітна усмішка. Гарні, розумні карі очі дивились на нас так прихильно...» [8].

Про схожість героїнь творів з авторкою: «тонка постать, ніжне, романтично-блідаве обличчя з елеґійно-сумним, поважним виразом» [9, с. 83], зауважує й критик 20-х років ХХ століття І. Ізотов у своїй статті «До характеристики творчості О. Кобилянської», що публікувалася 1928 року в журналі «Червоний шлях» і була присвячена доробку буковинської белетристики.

Схожі з письменницею риси зовнішності має гуцулка Параска із новели «Некультурна»: «З лица чорнява, ще майже гарна, була сама тонка, майже ніжно збудована, жива, спритна» [10, с. 401]. Зовні нагадує авторку і героїня новели «Природа»: «Вона мала поверх двадцять років і була висока... Її очі, великі, трохи нерухомі і вогкі були сумні і тоді, коли уста усміхалися. За сі очі звали її «руською мадонною» [10, с. 310]. У нарисі «Impromptu phantasie» авторка обмежується кількома вагомими рисами зовнішності героїні: «...довго дивився в її великі, сумні, заплакані очі»; «Коли виросла, була майже гарна» [10, с. 365]. Описуючи зовнішність Софії Дорошенко із новели «Valse melancolique» авторка наділяє її такими рисами: «Вона держиться просто ... марна і має сумні очі» [10, с. 445].

Зовнішня схожість, художні деталі, особливості нарації героїнь творів досить відверто оприявнюють психічні процеси, стани та властивості самої Ольги Кобилянської як носійки художності. Однією з можливостей підкреслити цю кореляцію є використання конституційної теорії німецького психіатра Е. Кречмера, згідно з якою характер залежить від будови (конституції) тіла. Трьом типам статури відповідають певні типи характеру: астеніки (слабкі) – худі, з довгими кінцівками й слабкою мускулатурою (відповідний тип характеру – шизотиміки – замкнуті, уперті, неадаптивні); атлетики – високі, широкоплечі, з потужною грудною кліткою й розвинутою мускулатурою (відповідний тип – іксотиміки – спокійні, практичні, владні, стримані); і пікніки (повненькі) – середнього росту, з короткою шиєю, широким обличчям (відповідний тип – циклотиміки – товариські, контактні, емоційні, легко пристосовуються до нових умов) [11, с. 93].

Мемуарні описи зовнішності, наявні портрети та світлини письменниці й художні версії портретів її героїнь дають підстави говорити про астенічний тип статури О. Кобилянської й, відповідно, про оприявлення окремих психосоматичних маркерів її особистості. Розуміючи складність методик визначення рис психоструктури, які потребують емпіричних досліджень, базуємося лише на оприявлених в мемуарах та художньо представлених рисах, що в сукупності сприяють наближенню до об'єктивної картини психосвіту письменниці.

Тож, за теорією німецького психіатра, астеніки мають шизотимічний тип характеру, їм притаманна така риса, як постійне звернення «в середину себе»: «некомунікабельні, а іноді навіть замкнуті в собі (“холодні, владні натури й егоїсти”), позбавлені чуття гумору, виявляють дивовижність та чудакуватість (“ідеалісти-мрійники”), люблять самотність, важко встановлюють контакти, не знаходять спільних інтересів з оточуючими людьми (“витончено чутливі джентльмени”). Характерна риса – схильність до абстрактно-теоретичних роздумів, постійне ігнорування “реального” життя» [11, с. 129].

Головна героїня новели «Природа» цілком відповідає таким рисам: «Вирісши на самоті і майже серед пишного блиску, вона не знала ні життя, нічого з його мрачних боків. Знала його тільки з книжок, котрими зачитувалась донесхочу»; «Її фантазія розвинулась у такий буйний цвіт, що його коштом придавилися всі інші пориви і ніколи не бачили божого сонця. Хоч була чутлива до хоробливості, то все ж таки кпила собі з чистого «плекання чувств і думок»; «Іноді опановувала її невиразна жадоба чувства побіди; але через те, що виросла в неробстві, ніколи не захочувана і не скріплювана, розпечена, виніжена, її сила спала й ниділа і переходила в хоробливу, безпричинну тугу» [10, с. 311]. Героїня «Impromptu phantasie» також витончена,

аристократична особистість: «Вона була розумна, дотепна, незвичайно багата натура. Займалась малярством, писала, старалась усіма силами заспокоїти в собі ненаситну жадобу краси»; «Була занадто оригінальна, замало нинішня і не мала в собі нічого з “плебейськості” [10, с. 368]. Мрійливість фундаторки неоромантизму цілком відповідає особливостям її психічної організації: «Я відчуваю, як життя лежить переді мною не як щось сумне, безвідрадне, важке до перенесення, але як би один пишний, святочний день, гаряче пульсуючий, приваблюючий, широкий, пориваючий образ або немов яка соната» [10, с. 368].

Аристократична самотність, яка супроводжується відчуттям власної вищості аж до відсутності почуття емпатії проявляються у Ганни із новели «Valse melancolique», коли вони з Мартою знайомляться із новою товаришкою Софією: «А артистка стояла під комином, висока, горда, холодна, роздразнена до крайності, і її великі, розгорілі з внутрішнього болю очі спочивали жадібно на змарнілім лиці дівчини. Ні, не спочивали, шукали лиховісно чогось, щоб знищити вже в другій хвилі відкрите і відчуті полегшу за свій біль, що впився в неї... Недобра була в тій хвилі» [10, с. 449].

Водночас в описі внутрішнього світу Ганни помічаємо подвійність натури: «Дразлива і химерна, коли малювала, була в щоденнім житті наймилішою людиною» [10, с. 436]; «Була незвичайно доброго серця: тут в одній хвилі кидалася, гарячилася й змагалася, а вже в другій – була добра» [10, с. 440]. Це підтвердження раніше проведеного психологічного аналізу темпераменту О. Кобилянської, що «досить точно виокремлює риси двох типів вищої нервової системи» [3, с. 299]. «Дві вдачі», а саме: холерична та меланхолійна, на нашу думку, «і стали для О. Кобилянської визначальними креативотворчими чинниками» [3, с. 299].

«Дві вдачі» яскраво змальовані і в характеристиці героїні «Impromptu phantasie»: «Ніжна, вразлива, немов мімоза, з сумовитими очима... Годинами перележувала на спині в траві і вслухувалась в дзвонення якогось стародавнього історичного монастиря, – вслухувалась і плакала, доки з втоми не ослабала. Так бувало деякою порою. А іншою – бувала знов пристрасною, глибоко зворушеною істотою, що пригадує молодих арабських коней: приміром, коли другі діти її запрягали і гнали, немов коня, уперед себе. Се була її найлюбіша забава. Упряжена в шнурки, мчалась, немов батожена, через поля і рови, дико і гарно, і була б з радості та з розпалу летіла, доки б не загинула, наколи б поганяючі не здержували її [10, с. 363].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Увага до соматичної природи О. Кобилянської та героїнь її новелістики засвідчила їхню виразну кореляцію. Психосоматичні маркери стали ще одним із ключів до глибшого розуміння її художнього світу. Підкреслено, що тіло та його реакції постають не тільки способом передачі внутрішнього стану, але й формують окремий пласт художньої семантики. Твори «гірської орлиці» свідчать про взаємозв'язок тілесного та душевного, вказують на широкий спектр культурних, естетичних і духовних вимірів. Психосоматичні вияви в О. Кобилянської є не лише відображенням її особистих переживань, але й інструментом художнього осмислення трансцендентного.

Проведений психопоетикальний аналіз із використанням конституційної теорії дав змогу оприяти ще декілька штрихів до психологічного портрету письменниці, виявити особистісні риси, зокрема, характеру й темпераменту, які сприяли формуванню її ідіостилю, що, своєю чергою, допомагало утвердженню неоромантичної течії в українському модернізмі. У цілому використані в статті методологічні прийоми уможливають дослідження психосвіту того чи того письменника та його реалізацію й трансформацію у творчості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Михида С. Мегатекст і особистість письменника. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 2006. Вип. 26. С. 58–62.
2. Овчарук О. Творча особистість як суб'єкт культури в парадигмальних вимірах осмислення. *Вісник Національної Академії керівних кадрів культури і мистецтва*, 2021. № 2. С. 23–30.

3. Михида С. Психопоетика українського модерну: Проблема реконструкції письменника : монографія. Кіровоград : «Поліграф-Терція», 2012. 352 с.
4. Михида С. Реконструкція психоструктури автора у новелі О. Кобилянської «Фантазія-експромт» (постановка проблеми). *Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки (літературознавство)* / ред. кол.: Г. Д. Клочек [та ін.]. Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2003. Вип. 50. С. 221–228.
5. Історія психології: від античності до початку ХХ століття : навч. посібник / Авт.-уклад. О. Коханова, 2016. Київ : «Інтерсервіс». 235 с.
6. Даценко Я. Психопоетика творчості Григора Тютюнника : автореф. дис ... канд. філол. наук : 10.01.01. Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2019. 22 с.
7. Рошкевич-Іванцева М. Мій спогад про Ольгу Кобилянську. URL: <https://zbruc.eu/node/68425> (дата звернення 11.11.2024 р.).
8. Кисілевська О. З моїх спогадів про Ольгу Кобилянську. URL: <https://zbruc.eu/node/74385> (дата звернення 10.11.2024 р.).
9. Ізотов І. До характеристики творчості О. Кобилянської. *Червоний шлях*. 1928. № 2. С. 80–92.
10. Кобилянська О. Збір. твор. у 2-х т. Т. 1. Київ : «Дніпро», 1988, 541 с.
11. Столяренко О. Психологія особистості : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 280 с.